

Voorwoord

Dat de overheid het gedrag van burgers probeert te beïnvloeden, is niet nieuw. Van oorsprong werd daartoe vooral het middel van wet- en regelgeving met bijbehorende sancties ingezet. Later kwamen daar andere instrumenten bij, zoals financiële prikkels (heffingen en subsidies) en communicatie en voorlichting. De doeltreffendheid van deze klassieke instrumenten heeft altijd al beperkingen gekend. Dat geldt des te meer in de hedendaagse samenleving, die wordt gekenmerkt door tal van verleidingen (voeding, alcoholconsumptie, koopgedrag, gokken, financiële producten) en mogelijkheden tot deviant en/of regelovertredend gedrag (Thaler & Sunstein 2008). In Nederland worden burgers bovendien steeds meer aangesproken op hun eigen verantwoordelijkheid en zelfredzaamheid. In de praktijk blijkt het voor mensen echter moeilijk om aan die veronderstelde autonomie een goede invulling te geven en gedragskeuzes te maken die in overeenstemming zijn met hun eigen opvattingen.

Tegen deze achtergrond is het begrijpelijk dat de belangstelling voor innovatieve methoden van gedragsbeïnvloeding in de afgelopen jaren sterk is gegroeid. Deze trend wordt gevoed door nieuwe inzichten uit de psychologie en de gedragseconomie. *Nudging* ('een duwtje geven') wordt gezien als een van de meest veelbelovende technieken om burgers te helpen een goede gedragskeuze te maken, zonder inbreuk te maken op hun keuzevrijheid. Vaak komt nudging neer op het veranderen van de standaard: de 'verstandige' gedragskeuze wordt de nieuwe *default*. Ervan afwijken kan, maar kost wat meer moeite. Ook kan nudging zich uiten in (regelgeving over) de vormgeving van voorzieningen (ook wel: *keuzearchitectuur*), zodanig dat mensen worden verleid tot het gewenste gedrag. Denk aan een trap op een prominente plaats en de lift juist wat minder in het zicht.

Overheden lijken nudging steeds meer te omarmen. Een zogeheten *Behavioural Insights Team* adviseert in Engeland de regering over het gebruik van nudging bij de uitvoering van overheidsbeleid. In Nederland heeft de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid¹ in de afgelopen jaren enkele rapporten uitgebracht over keuzegedrag en nudging. Inmiddels wordt rijksbreed op verschillende ministeries nagedacht over de wijze waarop nudging kan worden ingezet.

1 Zie www.wrr.nl.

In het rapport *De verleiding weerstaan* van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO 2014) wordt uitgebreid stilgestaan bij de vraag hoever de overheid mag gaan in het sturen van gedrag van burgers. Voor de overheid is nietsdoen eigenlijk geen optie, aangezien ‘de markt’, de commercie, absoluut niet terughoudend is in het nudgen van burgers tot keuzes die lang niet altijd verstandig zijn (RMO 2014, p. 35). Dat de overheid daar een tegenwicht tegen wil bieden lijkt alleszins redelijk, gelet op de omvangrijke maatschappelijke kosten van sommige gedragskeuzes. Nudging-instrumenten zouden idealiter moeten worden ingezet om de autonomie van burgers juist te versterken, maar er is een risico dat deze in de praktijk manipulerend uitpakken. Het RMO-rapport noemt een aantal randvoorwaarden waaronder nudging niet op manipulatie hoeft uit te lopen, zoals transparantie over de instrumenten en strategieën die de overheid inzet. Verder lijkt het verstandig om terughoudend te zijn met nudging bij gedragskeuzes die voortvloeien uit sterk ideologische of religieuze overtuigingen.

In deze aflevering van *Justitiële verkenningen* wordt enerzijds het fenomeen nudging nader geanalyseerd en theoretisch geduid. Anderzijds is er aandacht voor resultaten van wetenschappelijk onderzoek op o.a. de terreinen van gedragspsychologie en voedingsleer, die eventueel deel kunnen uitmaken van een alternatieve strategie om menselijk gedrag te beïnvloeden. Ook wordt aandacht besteed aan een analyse-instrument voor wet- en regelgeving dat kan helpen om te bepalen op welk niveau een interventie (nudging of anderszins) ter bevordering van *compliance*, nuttig is.

In het eerste artikel bespreken Rik Peeters en Marc Schuilenburg de belangrijkste kenmerken van nudging aan de hand van een analyse van het overheidsbeleid op de terreinen van veiligheid, gezondheid en sociale rechten. Zij betogen dat nudging – in tegenstelling tot wat vaak wordt beweerd – geen uiting is van ‘libertair paternalisme’. Het lijkt logischer, aldus de auteurs, om nudging te begrijpen vanuit het bredere perspectief van biopolitiek, een kernbegrip uit het werk van de Franse filosoof Michel Foucault. Het verwijst naar de wijze waarop de overheid burgers bestuurt door zich te richten op de condities waaronder zij leven en hoe hun lichamen functioneren als dragers van biologische processen. De auteurs leggen tevens een link tussen de inzet van nudging en de opkomst van de *social investment state*, waarin bur-

gers op allerlei manieren worden aangespoord om zo weinig gebruik te maken van collectieve voorzieningen.

Ook Gijs van Oenen analyseert de gangbare liberale visie op nudging en de contraire visie van Foucault tegen de achtergrond van de actieve rol van de overheid op allerlei maatschappelijke terreinen. Tegenover deze visies stelt hij zijn eigen theorie van 'interactieve metaalmoeheid', die er kortweg op neer komt dat moderne burgers, geconfronteerd met de overvloed aan verleidingen van de consumptiemaatschappij, er vaak niet in slagen om te handelen in overeenstemming met hun geëmancipeerde overtuigingen. Om die reden, aldus de auteur, is er niets mis mee dat burgers ondersteuning krijgen vanuit de wereld van de objecten en hun 'arrangement'. Wat nudges legitiem en zinvol kunnen en moeten doen is tweeledig: enerzijds burgers herinneren aan wat ze al weten en zich voornemen, maar niet doen; anderzijds kunnen nudges heel materieel, door de vormgeving van object of omgeving, het handelen letterlijk 'in goede banen leiden'. Ze maken het als het ware 'verleidelijk' om goed te handelen.

Na deze theoretische beschouwen richten we de aandacht op concrete resultaten van wetenschappelijk onderzoek naar de invloed van omgevingsfactoren op gedrag, in casu voedsel en licht.

De afgelopen jaren zien we een groeiende aandacht voor de mogelijke invloed van voedsel op gedrag. Ap Zaalberg behandelt in zijn bijdrage vragen als: heeft een tekort aan voedingsstoffen invloed op gedrag en wat zijn de effecten van ondervoeding en honger? Hebben verschillende dieetpatronen verschillende effecten op gedrag? Een tweetal voedingsstoffen dat in de achterliggende jaren regelmatig wordt genoemd in relatie tot gedrag wordt als voorbeeld uitgelicht: de omega-3-vetten en suiker.

De manier waarop we de openbare ruimte verlichten zal de komende decennia drastisch gaan veranderen als gevolg van de technologische ontwikkelingen in de halfgeleiderverlichting, en de LED-verlichting in het bijzonder, zo schrijven Antal Haans en Yvonne de Kort. LED-verlichting is er in alle kleuren, in alle kleurtemperaturen (van koud tot warm), is makkelijker aan te sturen dan conventionele verlichting en beter bestand tegen veelvuldig dimmen. Hierdoor ontstaat de mogelijkheid om de verlichting dynamisch aan te passen aan de situatie op straat. De auteurs beschrijven een van de innovatieve toepassingen van LED-licht in het Eindhovense uitgaansgebied Stratumseind, waar agressie een bijna wekelijks terugkerend probleem is. Het onderzoek

moet uitwijzen in hoeverre licht een doorslaggevende factor kan zijn bij het al dan niet escaleren van agressieve stemmingen in overeenkomstig gedrag.

In het laatste artikel, geschreven door Henk Elffers, staat nalevingsgedrag (*compliance*) centraal. Teneinde gedrag ten goede of ten kwade te kunnen beïnvloeden is het zaak na te gaan onder welke condities mensen zich al dan niet aan regels houden. Een kader daartoe wordt geboden door het zogeheten 'Willen-Kunnen-Durven'-model (WKD) van regelovertreiding. Met behulp van dit model kan worden nagegaan wat het 'zwakke punt' is van een regel: Wil men graag overtreden? Kan men gemakkelijk overtreden? Durft vrijwel iedereen te overtreden? De auteur behandelt een voorbeeld van toepassing van het model in de praktijk van fiscale rechtshandhaving. Hij bepleit verdere toepassing van het WKD-schema op recent ingevoerde regelgeving zoals het verbod alcoholhoudende drank te verkopen aan jongeren onder de 18 jaar en de verplichting een wietpas te tonen. Maar ook een heroverweging bij reeds lang bestaande maar onvoldoende nageleefde regelingen kan worden gestructureerd volgens dit schema.

Marit Scheepmaker

Literatuur

RMO 2014

Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO), *De verleiding weerstaan. Grenzen aan beïnvloeding van gedrag door de overheid*, Den Haag 2014.

Thaler & Sunstein 2008

Thaler, R.H. & C.R. Sunstein, *Nudge: Improving decisions about health, wealth, and happiness*, New Haven: Yale University Press 2008.